

ESSAY, DEBAT EN DIALOOG

Deze rubriek is een forum voor debat over kwalitatief methodologische kwesties. Wie een idee heeft voor een thema of reactie wil leveren op een eerder verschenen stuk, vragen wij contact op te nemen met Fred Wester: f.wester@maw.ru.nl.

Van onderzoeksthema tot empirisch geval: een kwestie van redeneren!?

*Merlijn van Hulst & Sabine van Zuydam**

Samenvatting

- In onderzoek worden algemene onderzoeksthema's verbonden met concrete gevallen.
- De verbinding tussen algemene thema's en concrete gevallen spreekt niet voor zich.
- In de literatuur over methoden en technieken van onderzoek is hiervoor gek genoeg maar weinig aandacht.
- Deze tekst biedt (beginnende) onderzoekers in de sociale wetenschappen een handreiking in de vorm van een redeneerschema dat inzichtelijk maakt hoe algemene thema's en concrete gevallen in kwalitatief onderzoek door middel van denkstappen met elkaar verbonden kunnen worden.

Inleiding

Stel je voor, je bent in 2008 als student politicologie geïnteresseerd geraakt in het thema 'crises'. Vier jaar later ben je volop bezig met een promotieonderzoek waarin je een aantal politieke crises bestudeert die de afgelopen tijd in Nederland hebben plaatsgevonden. Je kijkt om te beginnen naar het verloop van de politieke crisis in de stad Rotterdam vanaf april 2011. Wethouder Dominic Schrijer viel als gevolg van die crisis en je zoomt vooral in op de rol die hij en zijn collega-wethouders van de Partij van de Arbeid speelden. Voor de presentatie van je eerste bevindingen reis je voor het eerst af naar een buitenlands congres. Tot je stomme verbazing gaan de vragen die je krijgt niet zozeer over je stevige analyse van de gebeurtenissen of je gedegen literatuuroverzicht, maar over de keuze van je geval. Die vragen vind je lastig te beantwoorden. Je vraagt je af hoe je eigenlijk tot je geval bent gekomen. Het is in korte tijd zo vanzelf gaan spreken dat je

* Dr. Merlijn van Hulst is universitair docent aan de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur van de Universiteit Tilburg. E-mail: m.j.vanhulst@uvt.nl. Sabine van Zuydam, MSc is onderzoeker aan de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur van de Universiteit Tilburg. E-mail: s.vanzuydam@tilburguniversity.edu.

eigenlijk niet meer goed weet hoe je ertoe bent gekomen. Het lijkt ineens te maken te hebben met wat toevallig voorbijkwam, in plaats van met het maken van een weloverwogen, gefundeerde keuze.

Onlangs gaf een van ons een cursus aan promovendi over kwalitatieve gevalsstudies. Gedurende de dag kreeg hij het gevoel dat er een bepaald inzicht ontbrak bij de promovendi. Maar wat? Het bleek te gaan om de verbinding tussen algemene onderzoeksthema's en concrete empirische gevallen. Bovenstaande beschrijving past goed bij de verwarring die bij sommigen aanwezig leek te zijn. Een eenvoudig (ter plekke uitgewerkt) redeneerschema bleek wonderen te doen. Na de cursus zijn wij gezamenlijk op zoek gegaan naar een dergelijk schema in de literatuur. Zonder resultaat. Daarom presenteren wij in het navolgende het schema als handreiking aan onderzoekers die de verbinding tussen hun thema en hun gevallen scherper in beeld willen krijgen. Dit kan nuttig zijn bij het uitwerken van de probleemstelling, de operationalisatie en het beoordelen van de externe validiteit van het onderzoek. Om ons idee helder over te brengen richten wij ons hierbij op de selectie van een eerste geval en laten we de manier waarop die keuze vaak samenhangt met de keuze van andere gevallen hier buiten beschouwing.

Onderzoeksthema's en gevallen

Er zijn drie onderwerpen binnen de literatuur over het doen van kwalitatief onderzoek die in principe raken aan de vraag naar de verbinding tussen algemene thema's en concrete gevallen (dan wel plekken om etnografisch veldwerk te verrichten): onderzoeksvragen, gevalselectie en generalisatie. Wij hebben gekeken wat er over deze onderwerpen is geschreven in een aantal klassieke en een aantal recente onderzoekshandboeken die ingaan op kwalitatief onderzoek met behulp van gevalsstudies en/of etnografie.

In de literatuur kunnen onderzoekers prima terecht voor het formuleren van een gedegen onderzoeksvraag die een eerste concretisering vormt van een algemeen thema (Baarda, De Goede & Teunissen, 2009). De onderzoeksvraag werpt een aantal grenzen op die enigszins afbakenen waar de onderzoeker in geïnteresseerd is en waar aanknopingspunten liggen die helpen bij het selecteren van geschikte gevallen (Hammersley & Atkinson, 1995; Fetterman, 1998; Neuman, 2011). Deze grenzen kunnen bijvoorbeeld betrekking hebben op een sociale groep of een geografisch gebied (Yin, 2009). In kwalitatief onderzoek staat de precieze vraag meestal niet vast voordat over een eerste gevalstudie wordt nagedacht en beschikt de onderzoeker slechts over een min of meer afgebakend onderwerp. Ervan uitgaand dat onderzoekers op zoek gaan naar een centrale vraag, stelt Yin in dit opzicht een aantal stappen voor die een onderzoeker kan nemen. Hij begint bij het identificeren van de kern van het onderwerp en eindigt met het aanscherpen van de vraag op basis van de literatuur (Yin, 2009: 27-28). Anderen stellen dat je bijvoorbeeld start met het inventariseren van zo veel mogelijk vragen over alle aspecten van een onderwerp, om na een evaluatieronde de vraag met de hoogste relevantie eruit te pikken, of dat je in de literatuur op zoek gaat naar kennisla-

cunes over een bepaald onderwerp (Booth, Colomb & Williams, 2008; Boeije, 2010).

Idealiter volgt op het formuleren van een vraag de stap naar het selecteren van het te onderzoeken geval. Daarbij wordt door meerdere auteurs genoemd dat we zo veel mogelijk moeten kunnen leren van het te onderzoeken geval. Met andere woorden: onderzoekers moeten op zoek naar de ideale setting om het onderzochte fenomeen te bestuderen. In dit opzicht is de centrale vraag dus leidend bij het bepalen van het meest geschikte geval (Erlandson, Harris, Skipper & Allen, 1993; Fetterman, 1998; Schwartz-Shea & Yanow, 2012). Voor het vaststellen van het geval waar het meeste van geleerd kan worden, kan de onderzoeker grofweg op twee manieren te werk gaan. Enerzijds kan de keuze worden gebaseerd op theoretische overwegingen. Daarbij wordt het geval gekozen dat voldoet aan de door de theorie van belang geachte criteria (Yin, 2009; Baarda et al., 2009; Boeije, 2010). Hierbij is ook het te bereiken doel van belang. Gaat het om het toetsen van een bepaalde theorie, dan stellen Wester en Peters (2004) bijvoorbeeld dat een extreem geval het meest passend is omdat de theorie onder de strengste condities moet worden getoetst. Voor het illustreren of uitbreiden van een theorie is juist de representativiteit van het geval belangrijk, omdat het een typerend voorbeeld moet geven van een (veel voorkomend) fenomeen. Flyvbjerg (2006) noemt ook een aantal criteria voor de selectie van gevallen in relatie tot bepaalde doelstellingen, bijvoorbeeld dat het kiezen van een *kritisch* geval toepasselijk is wanneer men wil aantonen dat een theoretische aanname nergens opgaat als zij niet opgaat in dat specifieke geval. Anderzijds spelen ook meer praktische redenen een rol bij het selecteren van het juiste geval. Hoewel een bepaald geval op basis van de theorie het meest geschikt kan zijn, valt er voor een onderzoeker nog steeds weinig te leren als het geval bijvoorbeeld niet of slecht toegankelijk is in termen van personen en documenten (Maso & Smaling, 1998; Stake, 1995; Wester & Peters, 2004: 38). Verder kunnen ook ervaring en andere praktische overwegingen een rol spelen (Schwartz-Shea & Yanow, 2012).

Generalisatie is het laatste aandachtsgebied in de literatuur waarin de verbinding tussen algemene thema's en concrete gevallen in een breder perspectief zou kunnen worden geplaatst. Los van de vraag in hoeverre generalisering mogelijk en wenselijk is in kwalitatief onderzoek, komt het in de literatuur regelmatig aan de orde. Hoewel in principe de overeenstemming bestaat dat statistische generalisatie niet bereikt kan worden en dat dit ook niet het doel is van kwalitatieve gevalsstudies, worden door verschillende bronnen wel diverse andere typen van generalisatie onderscheiden, zoals 'petite' versus 'grande' generalisaties (Stake, 1995) en ontworpen en communicatieve generaliseerbaarheid (Smaling, 2009). Het meest bekend is waarschijnlijk de theoretische generalisatie, zoals onderscheiden door Yin (2009). Hierbij gaat het erom dat theoretische inzichten en begrippen die ontwikkeld zijn in een bepaald geval (of gevallen) ook 'analytisch' toegepast kunnen worden in andere gevallen. Onderzoekers kunnen dus als het ware terugredeneren van een concreet geval naar een breder thema. Welke stappen daarbij worden doorlopen en tot op welke hoogte men terug kan (of moet) redeneren, is echter niet duidelijk. De bovenstaande beschreven inzichten uit de literatuur raken dus wel aan hoe algemene thema's en concrete gevallen met elkaar verbonden zijn,

maar specificeren niet expliciet welke stappen een onderzoeker eigenlijk doorloopt om van een thema tot een geval te komen.

Het schema

Zie hieronder (figuur 1) het door ons gepresenteerde redeneerschema dat voor een (fictief) onderzoek een algemeen thema verbindt met een concreet, afgebakend empirisch geval. Bij elke stap naar beneden hoort een onderzoekskeuze. Binnen het algemene onderzoeksthema 'crises' kijkt de onderzoeker naar politieke crises, binnen het subthema 'politieke crises' wordt gekeken naar het verloop van crises, en ga zo maar door. Onder aan het schema staat een vrij scherp afgebakend geval dat empirisch onderzocht kan worden.

Het redeneerschema heeft een dubbele functie. De weg van boven in het schema naar onder in het schema is bekend als gevalselectie, maar houdt meer in dan dat. Bij het maken van keuzes gaat het aan de ene kant om een conceptuele afbakening van een thema en het inzoomen op theoretische puzzels. In het schema gaat het ook over het nadenken in termen van populaties van gevallen. Dat wil zeggen, onderzoekers moeten nadenken over de mogelijke gevallen waaruit zij kunnen kiezen om een beredeneerde keuze te maken voor een specifiek geval. Dit zijn twee analytisch van elkaar te scheiden processen, die desalniettemin in een onderzoek altijd samenkomen. Theoretisch gefundeerde keuzes (*zie gevalselectie* in de hierboven besproken literatuur) kunnen over het algemeen in de wetenschap op waardering rekenen en bij veel onderzoeken is de maatschappelijke meerwaarde van het onderzoek ook een belangrijke grond voor een keuze. Dat wil echter niet zeggen dat deze fundering van onderzoek in het hele schema mogelijk of zelfs maar wenselijk is. Theoretisch en maatschappelijk verantwoorde keuzes legitimeren onderzoek, maar zullen in de praktijk niet het enige zijn wat speelt in de totstandkoming van onderzoeksprojecten en daarnaast zijn zij niet het enige wat onderzoekers nieuwsgierig en gemotiveerd hoeft te maken. Iedereen die het redeneerschema maakt voor zijn of haar eigen onderzoek komt er al snel achter dat meerdere keuzes contingent, pragmatisch of zelfs arbitrair zijn te noemen. Politieke crises zijn bijvoorbeeld sociale constructen die al geruime tijd worden bestudeerd.

Onderzoekers in het Westen negeren over het algemeen zonder probleem fenomenen elders, ook al zouden die in principe vergelijkbaar en leerzaam kunnen zijn. Rotterdam is misschien goed bereikbaar voor je en heeft meer je (persoonlijke *en* professionele) interesse dan een stad in het noorden van het land. Daarnaast kunnen empirische gevallen uniek zijn (of lijken) en kan er over een (sub)onderwerp weinig bekend zijn. Eén ding lijkt ons echter duidelijk: uiteindelijk wil je als onderzoeker de keuze voor een bepaald empirisch geval kunnen verdedigen als meer dan een persoonlijke gril of een louter praktische aangelegenheid. De redenering moet haar interne geldigheid behouden.

De weg van de onderkant naar de bovenkant van het schema wordt afgelegd als men abstraheert.¹ Je hebt het dan over wat de rol van deze bestuurders in die

Figuur 1: Redeneerschema van onderwerp naar empirisch geval

- Crises
- 1. ↓
- Politieke crises
- 2. ↓
- Het verloop van politieke crises
- 3. ↓
- Bestuurders in het verloop van politieke crises
- 4. ↓
- De rol van bestuurders in het verloop van politieke crises
- 5. ↓
- De rol van bestuurders in het verloop van politieke crises in het Westen
- 6. ↓
- De rol van bestuurders in het verloop van politieke crises in Nederland
- 7. ↓
- De rol van bestuurders in het verloop van politieke crises in Nederland in de moderne tijd
- 8. ↓
- De rol van bestuurders in het verloop van politieke crises in het Nederlands lokaal bestuur in de moderne tijd
- 9. ↓
- De rol van bestuurders in het verloop van politieke crises in de stad Rotterdam in de moderne tijd
- 10. ↓
- De rol van bestuurders in het verloop van politieke crises in de stad Rotterdam in het jaar 2011
- 11. ↓
- De rol van bestuurders in het verloop van politieke crises in de stad Rotterdam tussen 1 april 2011 en 17 mei 2011
- 12. ↓
- De rol van bestuurder Dominic Schrijer en zijn PvdA-collegae in het bestuur in het verloop van de politieke crisis in de stad Rotterdam tussen 1 april 2011 en 17 mei 2011

bepaalde crisis ons leert over crises in het algemeen. Dit kan de onderzoeker hoofdbreken geven. Denk aan de promovendus die zijn of haar gevallen enkele jaren geleden heeft gekozen op deels praktische gronden. Nu staan er ineens commissieleden of anonieme *reviewers* klaar om de overtuigingskracht van de keuzes te betwifelen. Velen hebben de hoop verrijkende uitspraken te kunnen doen op basis van hun onderzoek, maar bij elke stap naar boven in het schema wordt het lastiger om uitspraken te doen die geldigheid hebben. Afzonderlijke onderzoeken dragen als het goed is uiteindelijk een steentje bij aan theorievorming. Echter, meestal is de bijdrage klein. Bescheidenheid past de onderzoeker dan ook, maar tegelijkertijd past ook een bepaalde mate van trots bij goed doordacht en goed uitgevoerd onderzoek. Het naar boven redeneren kan soepeler gaan als eerder in het traject goed is nagedacht over de stappen naar beneden. Maar het is ook aanmerkelijk dat de onderzoeker tijdens het doen van het onderzoek meer inzicht krijgt in de validiteit van bepaalde denkstappen. De Rotterdamse crisis kan bijvoorbeeld een duidelijk landelijk aspect in zich meedragen omdat partijbonzen van de Partij van de Arbeid zich met de crisis blijken te hebben bemoeid, waardoor het lokale karakter van de crisis beperkt blijkt. Misschien heeft de onderzoeker daarom tussentijds de uiteindelijke focus van het empirisch onderzoek aangepast en heeft dat gevolgen voor bepaalde overige stappen. De onderzoeker die naar de crisis kijkt, kan bijvoorbeeld (als hij of zij genoeg kennis van dit fenomeen heeft) heb-

ben besloten de rol van de nationale partijkaders ook te willen bestuderen. Opge-merkt moet worden dat de stappen die in dit specifieke schema zijn genomen, ook in een andere volgorde hadden kunnen worden genomen en dat er op elk punt een andere keuze mogelijk is. Maar wat blijft, is het feit dat er impliciet of expliciet bij elk onderzoek een bepaalde redeneerlijn wordt gesuggereerd. Al met al is het schema dus een hulpmiddel om in kaart te brengen waar men eigenlijk uitspraken over kan en wil doen.

Tot besluit

Het inzichtelijk maken van de relatie tussen onderzoeksthema's en gevallen bleek niet voor zich te spreken. Wij denken dat het maken van een redeneerschema en het reflecteren op de gemaakte of te maken keuzes op verschillende momenten in het onderzoek de kwaliteit van het onderzoek ten goede kunnen komen. Het schema kan in principe worden ingevuld voor elk onderzoek. Het kan onderzoekers helpen om de keuzes die ze impliciet maken expliciet te maken, maar ook om de kracht van een redeneerlijn te bepalen en bepaalde keuzes te (her)overwegen. Het schema is uiteraard ook te maken voor het bestuderen van meerdere empirische gevallen binnen een onderzoek. Daarnaast zouden meer ervaren onderzoekers een dergelijk schema kunnen maken om hun diverse onderzoeken (zo ver mogelijk) onder te brengen in een groter schema met meerdere takken. Ten slotte is het ook nog mogelijk het schema aan de onderkant uit te breiden door te kijken met behulp van welke methode(n) en op basis van welke data je tot uitspraken probeert te komen over het gekozen empirische geval.

Noot

- 1 Bij advies over wetenschappelijk schrijven wordt wel eens gesproken over het zandlopermodel (Shea-Schwartz & Yanow, 2012), waarmee wordt beschreven hoe je een artikel opbouwt (van algemene vraag, naar onderzoeksdata en dan weer terug naar de algemene vraag). Het verschil met dat hulpmiddel is dat het hier gepresenteerde redeneerschema al eerder in het onderzoek een rol kan spelen en aandacht vraagt voor de kleinere denkstappen die in de presentatie van onderzoek vanwege ruimtegebrek worden overgeslagen en daardoor meestal voor lezers en commentatoren buiten beeld blijven.

Literatuur

- Baarda, D.B., Goede, M.P.M. de & Teunissen, J. (2009). *Basisboek kwalitatief onderzoek: handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Stenfert Kroese.
- Boeije, H. (2010). *Analysis in qualitative research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Booth, W., Colomb, G. & Williams, J. (2008). *The craft of research*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Erlanson, D.A., Harris, E.L., Skipper, B.L. & Allen S.D. (1993). *Doing naturalistic inquiry*. London: Sage.
- Fetterman, D.M. (1998). *Ethnography: step-by-step* (2nd ed.). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Flyvbjerg, B. (2006). Five misunderstandings about case-study research. *Qualitative inquiry*, 12(2), 219-245.
- Hammersley, M. & Atkinson, P. (1995). *Ethnography: principles in practice* (2nd ed.). New York: Routledge.
- Maso, I. & Smaling, A. (1998). *Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie*. Amsterdam: Boom.
- Neuman, W.L. (2011). *Social research methods: qualitative and quantitative approaches*. Essex: Pearson Education Limited.
- Schwartz-Shea, P. & Yanow, D. (2012). *Interpretive research design: concepts and processes*. New York: Routledge.
- Smaling, A. (2009). Generaliseerbaarheid in kwalitatief onderzoek. *KWALON*, 14(3), 5-12.
- Stake, R. (1995). *The art of case study research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Wester, F. & Peters, V. (2004). *Kwalitatieve analyse: uitgangspunten en procedures*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Yin, R. (2009). *Case study research: design and methods* (4th ed.). Thousand Oaks: Sage Publications.

Verder bestudeerde literatuur

- Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek*. Amsterdam: Boom Onderwijs.
- Fielding, N. (2008). Research, theory and method. In N. Gilbert (Ed.), *Researching social life* (pp. 21-40). London: Sage Publications.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1967). *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Gray, D.E. (2009). *Doing research in the real world*. London: Sage Publications.
- Green, N. (2008). Formulating and refining a research question. In N. Gilbert (Ed.), *Researching social life* (pp. 43-62). London: Sage Publications.
- Haverland, M. & Yanow, D. (2012). A hitchhiker's guide to the public administration research universe: surviving conversation on methodologies and methods. *Public Administration Review*, 72(3), 401-408.
- Kumar, R. (2011). *Research methodology: a step-by-step guide for beginners* (3rd ed.). London: Sage Publications.
- Matthews, B. & Ross, L. (2010). *Research methods: a practical guide for the social sciences*. Essex: Pearson Education Limited.
- Salkind, N.J. (2012). *Exploring research* (8th ed.). Essex: Pearson Education Limited.
- Smaling, A. (2003). Inductive, analogical, and communicative generalization. *International Journal of Qualitative Methods*, 2(1). Article 5. Retrieved on March 28th 2010 from <http://ejournals.library.ualberta.ca/index.php/IJQM/article/view/4557>.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques*. London: Sage.
- Thiel, S. van (2007). *Bestuurskundig onderzoek: een methodologische inleiding*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Williams, M. (2000). Interpretivism and generalization. *Sociology*, 34(2), 209-224.